

Eesti rahvalaulus toimunud murrangust¹

Riimilise laulu teke 19. sajandil

Avaldatud: Emakeele Seltsi Aastaraamat 1989/1996: [1998], vol 35/42, lk 93–105

1.

Möödunud sajandi murrangulisus eestlaste sotsiaalses ja vaimses elus on ammu teada. Vähem on kõneldud murrangulistest nähtustest rahva suulises pärimuslikus loomingus. Ometi on neid üksiti mainitud ja kirjeldatudki. Mõistagi ei saa murrangut folklooris – nagu vaimuelus üldse – siduda mõne aasta või aastakümnega. Murranguaeg hõlmas terve sajandi, võibolla isegi rohkem. See-sugune murrang avaldub ühelt poolt folkloori mõne klassikalise liigi või vormi hääbumises, isegi kadumises; teiselt poolt uue liigi või vormi tekkimises. Näiteid ühest või teisest leidub folkloori igas valdkonnas. Johtuvalt rõhuasetusest on eesti folkloristikas kõige enam käsitletud rahvalaule, sealhulgas ka laulustiili kardinaalset muutumist möödunud sajandil. Seepärast ongi kõige rohkem tähelepanekuid kogunenud murrangu kohta rahvalauludes. Teiste rahvaluule liikide kohta on sünenud küll rohkesti üksiktähelepanekuid, kuid puuduvad kokkuvõtlikud käsitlused. Seega ei saa murrangust folkloori muudes valdkondades anda veel nii täielikku pilti kui rahvalauludes.

Teadupärast on vanem rahvalaul (regivärss) oma vormilt ühine kõigile läänemeresoomlastele (liivlaste ja vepslaste eriasendi, kes olid kas juba ületanud või ei olnud veel jõudnud runo-vormini, jätame sedapuhku kõrvale¹). Selle laulustiili rahvusvaheliselt tuttavaks nimetuseks on runo. Tema iseloomulikud tunnused on kvantiteeriv meetrum, trohheiline rütm, värsi mõtteline (ja süntaktiline) terviklikkus, värsside seostamine parallelismi abil rühmadeks (värsside arv on vaba), assonantsi ja alliteratsiooni esinemine värsi sees, retsitatiivne meloodia ja nn rühmaviis. Mõistagi on see laulustiil väga keelepärane, mis on ühtaegu tema tugevus ja nõrkus.

Üldiselt on teada, et XIX sajandil pääses eestlaste seas võidule uus laulustiil, mida on nimetatud uuemaks ehk lõppriimiliseks ehk stroofiliseks rahvalauluks. Seda iseloomustab aktsentueeriv meetrum, lauluti üpris vahelduv rütm, värsi- side koondumine stroofidesse, värsse ühendava lõppriimi kasutamine, laululine meloodia ja individuaalviisi domineerimine.

Suhtumine mitmeti vastandlikku laulustiili on aegade vältel olnud erinev. Siin ei tahaks peatuda eksootilisel või estofiilsel huvil eestlaste elu-olu ja loomingu vastu. Huvitumine rahvaluulest tuli kõne alla ikkagi alles XIX sajandil – tagasi haaravalt võibolla ka Chr. H. J. Schlegeli puhul – kui baltisaksa haritlaskonna edumeelne osa oli omaks võtnud J. G. Herderi vaated. Esimesed rahvaluulekogujad ja trükkitoimetajad A. J. Knüpffer, J. H. Rosenplänter, A. H. Neus käsitavad rahvalauluna nii uut kui vana laulustiili. Tõsi, A. H. Neus märgib 1840. aastal, et sakslaste poolt loodud laulud on senini jäänud mõjuta, kuid nüüd võib märgata eestlaste seas püüdu nende laadi ja viisi järele aimata.² Põliseks e genuiinseks peeti ikkagi regilaulu. Samal seisukohal olid ka Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald, esimene meie rahvuseepose kavandajana, teine selle koostajana.

Eesti rahvaluule esimene suurokogu J. Hurt seevastu tõmbas selge piiri kogutava vanavara e folkloori ja uue laulustiili vahele. Oma kogumistöo aruannetes ütleb ta korduvalt, et saadetise sekka on juhtunud uuemaid laule, mis vanavara hulka ei käi.³ J. Hurt ei laskunud teoreetilistesse arutlustesse ega väitlustesse. Tema eesmärk oli koguda runolaulu ja selle eesmärgi ta ka saavutas. Teine suurokogu M. J. Eisen keskendus peamiselt rahvajuttude kogumisele, säilitades laulude suhtes neutraalsuse: ta küll ei õhutanud uuemaid laule koguma, aga ei keelanud samuti, vaid võttis vastu kõik, mis talle saadeti. Alles dr O. Kallas, meie esimene eriharidusega folklorist, organiseerides XX sajandi alguses rahvalaulude ja rahvaviiside kogumist, pööras tähelepanu ka uuele laulustiilile. Osalt oli see tingitud asjaolust, et regilaulu oli nüüd – võrreldes näiteks J. Hurda kogumisaktsiooniga, mis algas umbes 20 aastat varem – hoopiski raskem leida. Ent ka O. Kallas ei tõmmanud mingit teravat piiri uue ja vana laulustiili vahele. Võib öelda, et kogu XIX sajandi vältel käsitati rahvalaulu täiesti pragmaatilisel. Alles XX sajandil hakati ka teoorias eristama kaht laulustiili. Esimese vao ajaja oli siin Fr. Tuglas.⁴ Tema esseeline iseloomustus uuele laulule oli nii tabav, et sealt laenatud seisukohad rändasid uurimusest uurimusse ja ülevaatest ülevaatesse kuni neljakümne aastate jooksul välja. 1927. aastal loodud Eesti Rahvaluule Arhiivis hakati ka uuemat laulu juba süsteemipärasemalt koguma, esialgu küll tagasihoidlikult.

Suhtumine uuemasse laulu oli folkloristidegi seas ebalev: prof W. Anderson kurdab näiteks veel aastal 1932: “Kui vanad laulud on eesti (ja soome)

folkloristide lemmiklapsed, siis uuemad on võõraslapsed. Koguja märgib neid reeglina üles ainult siis, kui ei õnnestu saada ühtki vana laulu ega muud huvitavat rahvapärimust; peamiselt uuemaid laule sisaldava käsikirjalise kogu üle krimpsutatakse nina; ja trükitud teaduslikku tekstiväljaandesse julges uuemaid eesti laule võtta ainult soomlane Mustonen (1893); kui aga stipendiaat oma kogumismatkal peamiselt uuemaid laule kaasa toob, siis käsitatakse seda peaaegu pettusena, igal juhul aga usalduse kurjasti kasutamisenä. Nende sõnadega alustab W. Anderson oma monograafiat uuemast rahvalaulust, mille sissejuhatuses ta põhjalikult analüüsib vana ja uue laulustiili erinevust. Tuglase essee ja Andersoni monograafia rajavad aluse järgnevatele uurimustele ja ülevaadetele. Eeskätt tänu Andersonile käsitati vana ja uut laulu kui kaht immanentset nähtust, mis vastanduvad igas suhtes. Alles 50-ndail aastail juhiti tähelepanu nn siirdevormilistele lauludele, s.o lauludele, millele on omased mõlema laulustiili tunnused.⁶ Siirdevormilisi laule käsitles üpris põhjalikult I. Rützel, jälgides ühtaegu nii tekste kui ka viise.⁷ Tänu eriti viimasele, teame nüüd hoopis paremini, kuidas ja miks tekkis uus laulustiil. Tegelikult tuleb seda küsimust jälgida kahest aspektist: esiteks – miks ja millal kadus vana laulustiil; teiseks – kuidas ja miks tekkis uus laulustiil.

2.

Rahvalaulus toimunud murrangu jälgimist ongi mõttekas alustada vana laulustiili kadumise põhjustanud tegurite vaagimisest. Kõige põhjalikumalt on seda küsimust jälginud soome folklorist T. Okkola.⁸ Uurimismaterjalina on T. Okkola kasutanud EÜS-i nimelise rahvaluulekogu (a 1904–1915) ja Hurda (H) kogu (1888–1906) võrdlust ning EÜS-i rahvaluulekogujate (stipendiaatide) aruandeid ja kogumispäevikuid. Ta osutab, et Hurda kogumistöö ajal oli vana laulustiil veel igal pool elav, vähemalt elavana mälus. EÜS-i kogumistöö ajal aga esines juba pidev kurtmine vana laulu oskajate vähesuse ja lauljate kadumise üle. Analüüsides kogujate andmeid, s.t rahvasuus valitsevaid seisukohti vana laulu kadumise põhjustest, leiab Okkola järgmised tegurid:

- 1) teoorjuse kadumine,
- 2) uueaegse kultuuri mõju,
- 3) usuliste liikumiste, eeskätt hernhuutluse ja baptismi mõju,
- 4) lugemis- ja kirjutamisoskuse kasv,
- 5) võõraste rahvaste ja kultuuride mõju.

Kahte viimast hindab T. Okkola ise suhteliselt tagasihoidlikuks.

Need tegurid on kõik õiged, kuid nendest ei piisa: vana laulustiili kadumine oli veelgi keerukam, hoopiski mitmetasandiliseni protsess, kui seda kujutles T. Okkola. Teoorjuse kadumine on seotud feodaalsuhete taandumise ja kapitalistlike suhete võidulepääsuga eesti külas. Feodaalsuhete taandumisega kadusid ühtlasi regilaulu enamiku esitamistingimused, kadusid laulmise situatsioonid ja laulu funktsioonid. Eestis oli regilaul domineerival määral hulgalaul (ühelaul ja kahelaul on haruldased ja esinevad ainult mõnes laululiigis nagu hällilaul, lastelaul, Põhja-Eestis karjaselaul jt). Hulgalaul eeldas paljude lauluoskajate koosolu, mida võimaldas kollektiivne töö – eeskätt just mõisatöö. Juba ühine mõisatööle minek ja sealt tulek ajendas laulma (ja põhjustas isegi spetsiaalse laulurühma – teekäigulaulude – tekkimise). Seoses talude päriksostmisega ja mõisatöö kadumisega kadus ka laulmise situatiivne alus. Rohkem aega ja vaeva nõudvamate tööde tegemiseks korraldatud külasisesed talgud ei suutnud asendada nimetatud situatiivset alust – selleks olid nad ühelt poolt harvaesinevad ja juhuslikud ega koondanud teiselt poolt küllaldaselt naisi, kes olid eesti regilaulu peamised kandjad. Laulmiskohtadeks jäid seega pärimuslikud pühad ja lõbustused: külakiiged – kuni need püsisid, jaanituli, vastlaliulaskmine, mardi- ja kadrisanditamine ning pulmad. Pikka aega olid pulmad ainukeseks kohaks, kus regilaulu esitamine oli loomulik ja tavapärane. Nii hakati pulmas laulma kõiki meeldejäädud regilaule, sisust hoolimata. Selline funktsioonimuutus oli paratamatu ja isegi loomulik – oskasid ju pulmalaulikud neidki regilaule, mille esitamiseks polnud enam sobivat paika. Küllap seepärast ongi rahvaluulekogujad XX sajandil pulmalauludena kirja pannud töölaule, lüroepilisi laule, mängulaule (näiteks Mustjalas ja Kihnus).

Niisiis võib öelda, et XIX sajandi 60.-70-ndail aastail kadus enamik runolaulu esitamisolukordadest ja funktsioonidest. Mõnevõrra kauem püsisid käibel tavandilaulud, mida säilitas lauluga seotud tava. Kuid needki taandusid, esiteks täiskasvanute (*resp.* noorukite) repertuaarist laste repertuaari, teiseks algselt küllaltki ulatuslikest lauludest mõnevärsilisteks fragmentideks (vrd mardilaulude kirjapanekuid XIX ja XX sajandil).

Ka uueaegse kultuuri mõju seletub feodaalse küla lagunemisega. Feodaalse suletuse – mõis, kirik, küla oli see kolmnurk, milles liikus talupoeg – asemele astus esialgu vähene, ent kiiresti avarduv suhtlemine naaberkihelkondadega, linnadega, teiste rahvastega. Üleminek raharendile (ja talude päriksostmine) lõhkus armutult endise naturaalmajanduse ja sundis talupoega astuma kaubanduslikku vahekorda linnaga. See omakorda eeldas elementaarset haridust: lugemis-, kirjutamis- ja arvutamisoskust. Võitlus hariduse eest ongi üks XIX sajandi teist poolt läbivaid jooni Eestis. Uue, avardunud suhtlemise ilminguteks on pidev ajakirjandus alates 1857. aastast, eestikeelse kirjanduse kvantitatiiv-

ne kasv ja kvalitatiivne tõus sajandi teisel poolel ja arenema hakkav seltsielu kuuekümnendatel aastatel.

On iseloomulik, et esimesed eestlaste seltsid olid just muusikaseltsid, mis viljelesid mitmehäälset koorilaulu või pillimuusikat. See viitab otseselt, et küla ei leppinud enam vana pärimusliku ajaviitega, mida pakkus folkloor, vaid otsis uut. Esimesi koore leiame juba 30.-40. aastail.⁹ Kui esialgu oligi kooride (ja orkestrite) ülesandeks vaimuliku muusika esitamine tähtsamatel kirikupühadel, siis liikumise arenedes jäi see peagi tagaplaanile. 60-ndaist aastaist peale püüavad laulukoorid ja orkestrid vabaneda kirikute sõltuvusest ja konstitueeruda ametlikult registreeritud seltsidena.¹⁰ Eeskujuks olid 1865. aastal loodud muusikaseltsid "Vanemuine" Tartus ja "Estonia" Tallinnas. Peab kohe märkima, et registreeritud seltside kõrval tegutses ka registreerimata koore ja orkestreid, mida võimud vaikides talusid, leidnud need enim kasulikud kui kahjulikud ..." olevat. On teada, et enamik muusikaseltse (eriti linnades) ei piirdunud kaugeltki ainult laulmise või pillimänguga. "Vanemuises" peeti näiteks kord kuus ettekandeid kirjanduslikel, populaarteaduslikel või rahvuspoliitilistel teemadel, etendati näitemänge jne. Sama võime ebajärjekindlalt kohata teisteski muusikaseltsides. Ühesõnaga koondasid muusikaseltsid enesesse tähtsava seltskonnaelu viitelisema külje, kuna tõsist ühiskondlikku tegevust arendasid Aleksandrikooli Peakomitee (a 1869) koos abikomiteedega, põllumeesteseltsid (esimene oli Tartu Eesti Põllumeeste Selts a 1870) ja Eesti Kirjameeste Selts (a 1872). Talumehele, kes luges ühte või mitut ajalehte, kes lõi kaasa muusikaseltsis, kes põllumeesteseltsis õppis tundma kaasaegset maaharimist ja karjakasvatamist, kes igapäevases elus iseteadlikult astus vastu paruni ja pastori feodaalsele liidule – niisugusele talumehele pidigi muistne pärimuslik laul jääma kaugeks, aegunuks, tunnismärgiks ajast ja sõltuvusest, millest ta püüdis lahti rabelda.

Seega on uueaegse kultuuri mõju ilmselge tegur vana laulustiili kadumises. Kui mõisatöö kadumisega hävis situatiivne alus vana laulustiili püsimiseks, siis uueaegne kultuur pööras pahupidi, s.o negatiivseks inimeste suhtumise vanasse laulusse.

Ka usulised liikumised on hävitanud vana rahvakultuuri: rahvariideid, rahvatantsu, rahvalaulu, üldse pärimuslikke lõbutsemisi. Mitmesugused lahkusulised liikumised jõudsid selleni, milleni iial ei küündinud dogmaatiline ja kuiv luterlus. Jääb ainult õnne tänada, et need liikumised ei suutnud hõlmata kogu maad. Seal, kus nende mõju püsis kauem (nt Loode-Eesti), kadusid rahvapärilised täiesti. Enamasti haaras usuline liikumine siiski mitte küla, valla või kihelkonna tervikuna, vaid teatud perede hulga (sageli küll enamiku). Need loobusid kõigest ilmalikust kui patust. Rahvaluulekogujate päevikuis on teateid

sellest, kuidas usuliselt ärganud laulik mitte ainult et keeldub laulmast, vaid kahetseb oma kunagisi laulmisi kui suurt pattu, mis ikka veel vaevab hinge. Rahvaluulekogujaid on isegi sajatades minema kihutatud, kui kuradi käsilasi ja hingeõndsuse röövijaid.¹¹ Kahtlemata on lahkusud tunduvalt kahjustanud folkloori püsimist. Kuid patuks pidasid usklikud mitte ainult vana, vaid ka uut laulustiili. Ainult kirikulaul, täpsemalt vastav sektantlik laul, piibel ja oma spetsiifiline vaimulik kirjandus oli aktsepteeritud. Seepärast pole õige näha usulistest liikumistes just vana laulustiili kadumise põhjust, kuigi vana laulustiil kannatas nende all tõesti rohkem. Rõhutada tuleb, et lahkusulised olid igasuguse folkloori vastu (samuti ilmliku kirjanduse, koorilaulu jms vastu).

Neljandana mainitud lugemis- ja kirjutamisoskuse kasvu ei oska näha iseisva tegurina vana laulustiili kadumisel. Küllap tuleb haridustaseme tõusu – sest seda ju lugemis- ja kirjutamisoskuse kasv on – jälgida ühe elemendina uuema aja kultuuris. Kultuurimõju ilmneb inimeses ja inimese kaudu. Hariduse kasv võimaldas osa saada uue aja kultuurist ja ühtlasi toimida ise selle kultuuri vahendajana või edasiarendajana. Hariduse kasv tegi sellegi võimalikuks, et 60-ndate aastate lõpul üksikud entusiastid hakkasid omapäi rahvalaule ja -jutte, vanasõnu ja mõistatusi kirja panema.¹²

Ka viiendana nimetatud teguri mõju – võõrad rahvad ja kultuurid – ilmneb mitte niivõrd vana laulustiili kadumises kui võrd uue laulustiili tekkimises. Nii üks kui teine on küll üleminekuaja ilming, kuid kas siiski ainult ühe protsessi kaks erinevat külge? Igatahes hakkas uus laulustiil tekkima juba enne vana laulustiili kadumist põhjustanud ülalnimetatud tegurite ilmnemist. See viitab, et Okkola ei ole arvestanud kõiki vana laulustiili kadumist põhjustanud tegureid. Söandan lisada eelnimetatud teguritele veel ühe. Selleks on kindlasti keel. Regilaul on küll täiuslikult keelega kohanenud, kuid see keel on praegu ja oli juba XVIII ja XIX sajandil äärmiselt arhailine. Regilaulu keel on seesugune keel, mida kõneldi 1000 või rohkem aastat tagasi. XIII–XIV sajandil toimunud lõpukao ja sisekao tõttu oli eesti kõnekeel märgatavalt lühenenud. Nende ja muude häälikumuutuste tõttu oli muutunud paljude sõnade välde. See kõik tõi kaasa olukorra, et arhailise laulukeele ja igapäevase kõnekeele erisus kasvas puhuti selliseks, mis takistas laulude mõistmist. On rohkesti näiteid sellest, et laulikud eksivad näiteks väliskohakäänete lõppudega (*-le* ja *-la*), adumata kumb on algselt õige. Teiseks ei sobinud lühenenud ja rohkesti vältemuutusi üle elanud keel enam hästi regilaulu kvantiteeriva rütmiga. Üha rohkem ja rohkem tungis kvantiteerivasse värssi uus aktsentueeriv rütm. Teisiti öeldes astus pika ja lühikese silbi vahelduse asemele üha suuremal määral rõhulise ja rõhutu silbi vaheldus. Kaduma hakkas ka rõhulibistus (skeemi 2-3-3 silpi asemele astus 2-2-2-2 silpi).¹³ Lühidalt öeldes oli regilaulu vorm XIX sajandiks

ammendanud tema jaoks kõik keeles peituvad võimalused, tal ei olnud enam arenguteed, peatumine aga tähendas kunstile nagu tänapäeval nii tollalgi kadumist, hääbumist, unustamist.

Last not least tuleb peatuda veel ühel teguril, nimelt regiviisil. Muusikast vähe teadvana ei oska ma seda õigesti lahterdada: on see vana laulustiili kadumise viimane või uue laulustiili tekkimise esimene tegur? Muusikafolkloristide tööde¹⁴ põhjal võib siiski järeldada, et ka regiviis – enamasti ühe-, maksimaalselt kaherealine, kitsaintervalliline, domineerivalt retsitatiivne viis – oli ennast XIX sajandiks ammendanud. Küllap oli regiviisil arenguvõimalusi, küll mitte enam regiviisina, vaid rahvaviisina üldse. Osalt on seda arengut nähagi. Kuid vastasrind oli ülekaalukalt tugev: koolis õpitav vaimulik laul, koorides harastatav kunstmuusika, naaberrahvastelt saadud viisilaenu, uuem laululine rahvaviis. Kõik need pididki regiviisi (ja koos sellega regilaulu) kui aegunu, moestläinu, isegi igava kõrvale tõrjuma. Uus laulustiil astus esialgu regilaulu kõrvale, peagi aga tema asemele.

3.

Edasi tuleks peatuda teguritel, mis põhjustasid uue laulustiili tekkimise. Osalt on need kattuvad eelvaadeldud teguritega; osalt on tegurid küll kattuvad, kuid vaadeldavad teisest aspektist; osalt on tegemist ka uute teguritega.

Kui uue laulustiili hulka lugeda kõik laulud, mis ei sobi regilaulu nõuetega, siis jaguneb uueks nimetatud laul kahte küllaltki erinevasse rühma: ühelt poolt nn siirdevormiline laul, teiselt poolt stroofilis-lõppriimiline laul. Siirdevormiline on laul, millel pole ei uue ega vana laulustiili tunnuseid või millel on mõlema tunnuseid. Siirdevormilised laulud kas lähtuvad regilaulust¹⁵ või on tekkinudki siirdevormilistena.

Regilaulud on oma vormilt ühesugused nii eestlastel kui teistelgi läänemeresoome rahvastel. Siirdevormiliste laulude puhul eristab aga I. Rüütel viit erisugust vormitüüpi.¹⁶ Seepärast on siirdevormilistest lauludest ülevaate andmine hoopis raskem – iga reegli puhul tuleb teha mõõndusi. Siirdevormilistes lauludes parallelism kas puudub või esineb palju vähemal määral kui regilaulus. Enamasti ühendab parallelism kahte värssi, mis moodustavad n.ö stroofialgme. Kuid stroofe kujundatakse ka värssi või värssiosa korduse ja refraani abil. Näiteks:

Suur Mari ja pisike Peeter, iih - uuh - haa!

Suur Mari ja pisike Peeter, nat-nadi-nadi, ups-valle-ralle, as-as-as-aa!

Alliteratsioon ja assonants võivad esineda, aga võivad ka puududa. Sama lugu on lõppriimiga: see võib puududa, sageli kohtab riimialgmeid (identriimi ja paradigmaatilist riimi), aga ka päris ehtsat riimi. On aga üks tunnus, mis on omane **kõigile siirdevormilistele lauludele**: see on kvantiteeriva meetrumi taandumine aktsentueeriva ees. Mõistagi on ka kõigi siirdevormiliste laulude viisid – kuivõrd need on teada – hoopis kaugel regilaulu retsitatiivsusest.

Milleks üldse eraldi esile tõsta siirdevormilist laulurühma? Põhjus on lihtne. Et I. Rüütel viib nende tekke tagasi XVIII, osalt isegi XVII sajandisse¹⁷, siis tuleb ilmselt eraldi jälgida ka tegureid, mis ajendasid just siirdevormiliste laulude teket. Ilmesti pole need kõik samad tegurid, mida vaatlesime eespool. Näikse, et peamiseks teguriks siirdevormiliste laulude tekkimisel oli just muutunud keel. Nii kinnitab asjatundlik foneetik: “Kõike kokku võttes: eesti keel ei ole puhas kvantiteedikeel. On toimunud nihe puht-kvantiteerivalt süsteemilt (mida esindab näiteks soome keel) aktsendilisele süsteemile, kus kestuse kõrvast astub tegevusse ka põhitoon jm.”¹⁸ Eestlaste olustikus ja sellest johtuvalt ka laulmise situatiivfunktsionaalses plaanis ei olnud ju XVIII sajandil (kõnelemata juba XVII sajandist) midagi oluliselt muutunud võrreldes varasema ajaga. Paraku on raske hinnata, kas ja kui palju kadus sõdade, katkude ja näljahädade toimetel korduvalt redutseeritud elanikkonna kultuurimälust. Pole võimatu, et kannatajaks oli ka vana laulustiili reeglistik. Teiseks teguriks näikse olevat kirjandusliku laulu (kaasa arvatud vaimulik laul) eeskuju ja naaberrahvaste laulu mõju. Vähemalt võib nentida, et õige mitmed XVIII sajandi ja XIX sajandi esimesel poolel laenatud laulud on kujundatud just siirdevormiliste lauludena, mitte enam regilauludena (näiteks sakslastelt laenatud “Neitsi mängis härraga”, lätlastelt laenatud “Kulla imä, tsirgu imä” ja “Kus sa käisid, sokukene”, rootslastelt “Siimumäng” jt). Kolmanda tegurina tuleb märkida uusi muusika-instrumente ja neist lähtuvat uut muusikat. Vana kandle kõrvale tuli torupill (vähemalt XVI sajandil) ja viiul (XVIII sajandil).¹⁹ Torupilliviisid muutusid lauldavaks hiljemalt XVIII sajandil ja ajendasid spetsiaalsete tantsulugude tekkimist, mis oma kolmeosalise rütmiga on kergesti tuntavad. I. Rüütel peab võimalikuks ka viiulilugudest lähtunud laule.²⁰ Nii või teisiti ajendas ja ühtlasi kujundas uus muusika ka uuestiililist laulu. Mõistagi kehtib eelöeldu siirdevormilise laulu kohta, mis on tekkinud XVIII sajandil või XIX sajandi algul. Hilisemat siirdevormilist laulu pole enam põhjust eristada uuest laulustiilist, kui jälgida selle tekke põhjust.

Mis siis ajendas uue laulustiili teket? Esiteks XIX sajandil muutunud olustik, mille tõttu muutus ka laulmise situatiiv-funktsionaalne alus. Kui regilaulu eelduseks oli olnud ühine töö, siis nüüd said ühislõbustused peamiseks laulupaigaks. Need olid sisuliselt külapeod, kus lauldi, mängiti, tantsiti. Mängu-

tubadest ei olnud XIX sajandil küllap enam jälgegi alles – kõrtsid kujunesid üha rohkem joogikohtadeks. Noored kohtusid kiigeplatsil, talgute lõpetamisel. Koguneti ka taludesse, kus noort rahvast vastu võeti. Sajandi lõpuks kujunevad neist kooskäimistest täiesti spetsiaalsed tantsuõhtud (simmanid, pitspallid jne). Kuni külas puudus pillimees, seni tehti ringmängu ja lauldi tantsu saateks. Kui tulid pillid ja pillimehed, hakkas tantsuõhtutelt taanduma laulgi. Lauldi siis kui pillimees puhkas, lauldi minnes ja tulles. **See** oligi esimene suur muutus – laul hakkas kõlama eeskätt **vabal ajal**, mitte tööl. Teine suur muudatus seostub laulja isikuga. Regilaul jäi vanade hoida ja laulda. **Noored võtsid omaks uue laulustiili**. Ja kolmandaks – seni lauluga vähe seotud **mees** (õigupoolest noormees) **hakkas laulma**. Neljandaks – kui regilaul oli reeglina hulgalaul (eeslaulja ja koor laulsid vaheldumisi), siis **uue stiili laulusid võis laulda ka üksi**. Ja mis kõige tähtsam – **kadus erinevus vokaalja instrumentaalmuusika vahel**. Pillimäng saatis laulu ja lauljad toetasid pillimeest: vastavalt vajadusele ja soovile. Normaalne pillilugu oli tantsulugu ja seega lauldav. Vähemalt on tantsulaule meie rahvaluulekogudesse rohkesti talletatud. Niivõrd muutunud olustikus pidigi tekkima uus laulustiil.

Miks on uus stiil just selline? Siin tulebki arvesse uue aja kultuuri mõju. Esiteks feodaalsuhete lagunemisega kaasnev talurahva uus, aktiivsem ja ühtlasi individuaalsem elutunnetus, mille kõige üldisemaks ilminguks on rahvuslik liikumine oma rohkete ühisüritustega. Mõistagi pidi seda elutunnetust peegeldav laulgi olema aktiivne, nobe, kiiresti sihile tõttav, mitte aeglane, detailide loendamisest mõnu tundev regilaul. Hariduse võrdlemisi järsu tõusuga kasvas ühelt poolt kirjanduse, teiselt poolt naaberrahvaste laulu ja luule mõju. Hariduse tõus on nimelt mitmepalgeline protsess. Koos lugejate arvuga kasvas ka kirjutajate arv. Teisiti öeldes – kiiresti kasvas eestikeelne kirjavara. Selles omandas täiesti omaette koha nn laulikute-kirjandus. Laulik – see oli väike-seformaadiline õhuke ja odav raamatuke, mis pakkus lugejale lauldavat laulu. Tõsi, noote ei olnud või oli harva (noodi trükkimine oli kallis). Selle eest vihjati laulu pealkirja järel, kas laulda mõne üldtuntud laulu viisil või “omal viisil” (s.t laulul oli individuaalviis). Pakutavad laulud olid üprisiski mitmesugused: tõlgitud või mugandatud laulud (peamiselt saksa keelest), koostaja sepiitsetud värsid, mujal ilmunud laulud ja mõnikord ka rahvasuust kirjapandud laulud. Esimene seesugune laulik ilmus a 1852. 50-ndail aastail ilmus kokku 10 laulikut, 60-ndail aastail 20, aga 70-ndail juba 40 (arvestamata kordustrukke). Kõik see mõjutas esiteks rahva laulurepertuaari (lauldavaks muutusid paljud n.ö kirjandusliku päritoluga laulud), teiseks rahvalaulu ennast ja kolmandaks rahvalaulu levimist. Nimelt saab koos uue laulustiiliga omaseks laulude kirjalik levimine. Iga noormees ja neid, kellel vähegi aega ja tahtmist, soetas endale

käsitajalise lauliku, nn lauluklade, kuhu kirjutatakse meeldima hakanud laulud, tegemata vahet ühelt poolt kirjandusliku ja rahvalaulu, teiselt poolt poeedi ja värsitreiali loomingu vahel. Laulukladesid laenati ümberkirjutamiseks, kingiti, vahetati, pärandati. Nii hakkas ka rahvalaul kirjalikult levima.²¹

Täiesti uueks teguriks uue laulustiili kujunemisel oli reageerimine poliitilistele sündmustele. Regilaul oli neist vaikides mööda läinud. Uus laulustiil – alates juba siirdevormilistest lauludest – reageeris seesugustele sündmustele nagu sõjad, rahvusliku liikumise lõhenemine talurahva ülestõusud jne. Märkimisväärselt rohkesti tuleb käsitajalis-poliitilisi satiire käibe 60-ndail ja 70-ndail aastail. Neis ilmnevad rahvuslikus liikumises osalejate seisukohad kaasaja aktuaalsetes küsimustes. Balti erikorra selgesõnaline kriitika ei võimaldanud neid trükkida, ehkki katseid tehti. Nii levisid nad ära kirjadena. Paljud satiirid muutusid osalt või tervelt lauldavateks lauludeks, nagu tõendavad nendele kinnistunud viisid.²²

Kokkuvõtvalt võib siis öelda, et XIX sajandi teisel poolel toimus sõna tõsisel mõttes murrang eesti rahvalaulus. Murrangu ettevalmistus algas juba varem, nagu tõendab siirdevormilise rahvalaulu teke. On oluline rõhutada, et reeglina regilaul ei muutunud siirdevormiliseks ja siirdevormiline laul ei muutunud stroofilis-lõppriimiliseks rahvalauluks. Igaüks neist moodustab omaette staadiumi meie rahvalaulu arenguloos. Pole kahtlust, et nimelt feodaalne suletus säilitas regilaulu (ja muudki pärimused) suhteliselt hilise ajani. Veel saja aasta eest oli võimalik üles tähendada tuhandeaastaseid ja vanemaidki laule. Feodaalsuhete lagunemine tõi kaasa ülikiired muutused külas, rahva elulaadis ja vaimuelus. Kui hääbus see põlvkond, kes nooruses mõisatööl oli regilaulu õppinud, siis kadus ka vana laulustiil. Selle asemele astus uus laul, kunstiliselt vähenõudlikum, kuid elavam, kiiresti reageeriv, ülemeelik. Uus laul vastandub regilaulule – nii sisu kui ka vormi ja esitamislaadi poolest.

Kommentaariid

- ¹ Vt M. Kuusi, Ü. Tedre, Regivärsilise ja kalevalamöödulise laulutraditsiooni vahekor-
rast. Dialoog üle lahe. - KK 1979, nr 2, lk 70–78.
- ² A. H. Neus, Ueber die poetischen Versuche der Deutschen in der Ehstnischen Sprac-
he. - Das Inland 1840, nr 35, lk 537. Vt ka A. H. Neus, Ehstnische Volkslieder. Reval
1850, lk 1.
- ³ Vt J. Hurt, Kuues aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. -
Olevik 1888, nr 26, 27. juuni; Kaheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja kee-
lemurrete uurimisest. - Olevik 1888, nr 31, 1. august jne. Tõsi, 93. aruandes (Olevik
1983, nr 50, 13. detsember), väideldes Eiseni pakutud termini “rahva luule” vastu,
eristab Hurt selgesti “rahva luule” alla kuuluva uuema laulu vanast regivärsist, jäädes
üldtermini “vanavara” juurde.
- ⁴ Fr. Tuglas, Kirjanduslik stiil. Mõned leheküljed salmi ja proosa ajaloost. - Noor Ees-
ti IV, 1912.
- ⁵ W. Anderson, Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberliefe-
rung. - Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXVI. Tartu 1932. lk 2.
- ⁶ Ü. Tedre, Klassivõitluse kajastumine XIX sajandi eesti lõppriimilises rahvalaulus.
Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi saamiseks. Tallinn
1955. Käsikiri. Vt lk 25, 231, 291, 296 jm.
- ⁷ I. Rüütel, Eesti uuema rahvalaulu kujunemine Dissertatsioon filoloogiakandidaadi
teadusliku kraadi saamiseks. Tartu 1969. Käsikiri.
- ⁸ T. Okkola, Vanhan runolaulun häviämisestä Virossa. - Suomi V:2. Helsinki 1923,
lk 211–247.
- ⁹ E. Karu, Muusikaseltside asutamisest Eestis 19. sajandi teisel poolel. - Eesti talurahva
majanduse ja olme arenguhooni 19. ja 20. saj. Tallinn 1979, lk 51.
- ¹⁰ Samas, lk 53 jj. Vt ka R. Põldmäe, “Vanemuise” selts ja teater 1865–1880. Tallinn
1978 ja E. Jansen, Selts ja seisus 19. sajandi teise poole Eesti ühiskonnas. - Seltsid ja
ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini. Artiklite kogumik. Toi-
metajad Ea Jansen, Jaanus Arukaevu. Tartu-Tallinn 1995, lk 32–34.
- ¹¹ Vt T. Okko1a, *op cit*, lk 230 jj.
- ¹² Vt Eesti kirjanduse ajalugu II. XIX sajandi teine pool. Toimetanud E. Nirk. Tallinn
1966, lk 403 jj.
- ¹³ Häid näiteid regilaulu viimasest staadiumist leiame kogus O. A. F. Mustonen, Viro-
laisia kansanrunoja. Vihukene eesti rahva laulusid. Helsinki 1893. Vt nt nr 26, 46,
47, 73, 79.
- ¹⁴ Ennekõike I. Rüütel, *op cit*. Vt ka H. Tampere, Eesti regivärsiliste rahvalaulude muu-
sika liigilised iseärasused ja stiilid. Dissertatsioon filoloogia- kandidaadi teadusliku
kraadi taotlemiseks. Tartu 1960. Käsikiri.
- ¹⁵ Vt I. Rüütel, Muistne “Loomislaul” eesti uuemas rahvatraditsioonis. - Paar sammukest
eesti kirjanduse uurimise teed VI. Tallinn 1969, lk 102–130.
- ¹⁶ I. Rüütel, Eesti uuema rahvalaulu kujunemine, lk 697 jj.
- ¹⁷ Vt. I. Rüütel, *op cit*, lk 678 jm.

- ¹⁸ A. Eek, Kvantiteet ja rõhk eesti keeles. Fonoloogiliste tõlgenduste kriitikast. - KK 1983, nr 9, lk 485.
- ¹⁹ H. Tampere, Eesti rahvapillid ja rahvatantsud. Tallinn 1975, lk 22 ja 36.
- ²⁰ I. Rüüte1, *op cit*, lk 679.
- ²¹ Vt ka Ü. Tedre, Einige Bemerkungen zur Entwicklungsgeschichte neueren estnischen Volkslieder. - Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum Helsinki 23.-28. VIII 1965. Pars II, lk 325-333.
- ²² Vt Ü. Tedre, *op cit*, Ü. Tedre, Riimiline rahvalaul võitluses kiriku vastu XIX sajandil. - Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis I. Tallinn 1956.